

Η διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων

Ευστρατία Σοφού, *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

Σπυριδούλα Κατσαντώνη, *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

Ζαχαρούλα Ταβουλάρη, *Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*

Περίληψη

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τη σημασία και την αναγκαιότητα της ανάπτυξης του ερευνητικού πεδίου που αφορά τη χρήση των σχολικών βιβλίων μέσα στις σχολικές τάξεις από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές τους. Αρχικά επισημαίνεται η έλλειψη σχετικών ερευνών τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στη χώρα μας και στη συνέχεια, γίνεται αναφορά σε ένα σχετικά νέο ερευνητικό πεδίο που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια στον κλάδο έρευνας των σχολικών βιβλίων και αφορά τη διδακτική της χρήσης των διδακτικών βιβλίων. Αφού επισημανθεί ο ρόλος της γνώσης του παιδαγωγικού περιεχομένου στη χρήση των σχολικών βιβλίων, υποστηρίζεται ότι οι κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πλαίσιο θεώρησης του ρόλου των σχολικών βιβλίων, της χρήσης τους εντός της σχολικής τάξης και της ανάλυσής τους σε ερευνητικό επίπεδο.

Εισαγωγή

Τα σχολικά εγχειρίδια λόγω του ιδιαίτερου ρόλου που παίζουν στη διδασκαλία και τη μάθηση έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ανάλυσης και αξιο-

Η κ. Ευστρατία Σοφού είναι Διδάκτωρ Επιστημών Αγωγής.

Η κ. Σπυριδούλα Κατσαντώνη είναι κάτοχος Master Επιστημών Αγωγής.

Η κ. Ζαχαρούλα Ταβουλάρη είναι κάτοχος Master Επιστημών Αγωγής.

λόγησης. Για τον σκοπό αυτό έχουν χρησιμοποιηθεί διαφορετικές μέθοδοι, οι οποίες προσεγγίζουν είτε τη γνωσιακή είτε τη διδακτική είτε τη μαθησιακή είτε την κοινωνικοποιητική και ιδεολογική λειτουργία, ενώ σπανιότερα έχει επιχειρηθεί η συνολική μελέτη και των τεσσάρων λειτουργιών τους (Ματσαγγούρας, 2006). Από τις τέσσερις λειτουργίες περισσότερο έχει ερευνηθεί η τελευταία, ενώ οι υπόλοιπες τρεις έχουν ελάχιστα ερευνηθεί, κενό που επισημαίνει η διεθνής βιβλιογραφία.

Γενικότερα διαπιστώνεται ότι πολλές έρευνες προσεγγίζουν τα σχολικά εγχειρίδια ως ημιανεξάρτητες οντότητες, εστιάζοντας σχεδόν αποκλειστικά στο περιεχόμενο και το κείμενό τους (Pingel, 1999). Τα σχολικά βιβλία, εντούτοις, θεωρούνται διδακτικά μέσα και καθορίζουν πολλές φορές αποφασιστικά το περιεχόμενο της σχολικής γνώσης, τις διδακτικές δραστηριότητες που αναπτύσσει ο εκπαιδευτικός και τις μαθησιακές δραστηριότητες που αναπτύσσουν οι μαθητές (Ματσαγγούρας, 2006). Οι εκπαιδευτικοί βασίζονται στα σχολικά εγχειρίδια, καθώς συνιστούν για αυτούς την κύρια πηγή άντλησης πληροφοριών, μειώνουν τον χρόνο προετοιμασίας τους για τη διδασκαλία και προσφέρουν μια αυτόνομη, έγκυρη και γενικής αποδοχής συλλογή υλικού, το οποίο μπορεί να καταστεί αντικείμενο επεξεργασίας χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες (Μπονίδης, 2005). Επιπλέον, όταν αποτελούν το κεντρικό μέσο για τη διδασκαλία, τα σχολικά εγχειρίδια περιλαμβάνουν την ύλη του γνωστικού αντικείμενου. Ωστόσο, πολλοί εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι τα σχολικά εγχειρίδια περιορίζουν την αυτονομία τους στη σχολική τάξη, καθώς διαμορφώνουν το πλαίσιο της διδασκαλίας τους. Σύμφωνα με τον Pingel (1999), οι λειτουργίες αυτές των σχολικών εγχειριδίων δεν χρειάζεται να θεωρηθούν αντιφατικές, καθώς στην πράξη μπορούν να συμπληρώνουν η μια την άλλη, το ζητούμενο, ωστόσο, είναι πώς οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές χρησιμοποιούν τα σχολικά εγχειρίδια και ποιος είναι ο ρόλος τους στις σχολικές τάξεις.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας στον κλάδο της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων επιβεβαιώνει το κενό σχετικά με τη χρήση τους από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Γενικότερα φαίνεται ότι ούτε η χρήση των σχολικών εγχειριδίων από τους εκπαιδευτικούς, ούτε η επιρροή τους στις πρακτικές τους, ούτε τα αποτελέσματα της χρήσης τους στη μάθηση είναι γνωστά. Όπως επισημαίνουν οι Anderson και Tomkins (1983), όσο καθοριστικός και να είναι ο ρόλος των σχολικών εγχειριδίων στην εφαρμογή του αναλυτικού προγράμματος στην πράξη άλλο τόσο σημαντικό είναι να αποδεχθούμε ότι τελικά ο εκπαιδευτικός θα αποφασίσει πώς θα χρησιμοποιηθεί το σχολικό εγχειρίδιο. Επομένως, είναι αναγκαίο ο κλάδος έρευνας σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια

να συμπεριλάβει έρευνες που έχουν ως αντικείμενο τον ρόλο που διαδραματίζουν μέσα στις σχολικές τάξεις και πώς τα χρησιμοποιούν οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί.

Στη χώρα μας παρατηρείται ακριβώς το ίδιο φαινόμενο. Έχουν γίνει αρκετές έρευνες που αφορούν τη λειτουργία της ιδεολογικής κοινωνικοποίησης που επιτελούν τα ελληνικά διδακτικά εγχειρίδια, αλλά πολύ λιγότερες που αφορούν στο βιβλίο ως τμήμα του προγράμματος και της διδασκαλίας (Ματσαγγούρας, 2006). Το ζήτημα όμως αυτό είναι πολύ σημαντικό, εάν λάβουμε υπόψη την εισαγωγή νέων σχολικών βιβλίων στην υποχρεωτική εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Όσο σημαντική και αν είναι η διενέργεια ερευνών, προκειμένου να αποτιμηθεί η αποτελεσματικότητα με την οποία επιτελούν τα σχολικά εγχειρίδια τις κύριες λειτουργίες τους, τόσο καθοριστικής σημασίας είναι και η διερεύνηση της χρήσης τους από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές στις σχολικές αίθουσες. Με βάση την παραπάνω προβληματική, στην παρούσα εργασία αναλύεται ο όρος *διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων* και ο ρόλος που διαδραματίζει η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου στη χρήση των σχολικών βιβλίων. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πλαίσιο θεώρησης του ρόλου των σχολικών βιβλίων, της χρήσης τους εντός της σχολικής τάξης και της ανάλυσής τους σε ερευνητικό επίπεδο.

Η διδακτική της χρήσης των σχολικών εγχειριδίων

Ο όρος «διδακτική της χρήσης του σχολικού εγχειριδίου» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Lambert (2002) σε μια έρευνα που έκανε σχετικά με τη χρήση τους και τις επιδράσεις που έχουν στη μάθηση και κρίθηκε αναγκαίος προκειμένου να καλύψει την έλλειψη ερευνητικών μελετών όσον αφορά στο ζήτημα αυτό. Ο όρος αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα εγχειρίδια στις σχολικές τάξεις, πώς τα προμηθεύονται και πώς τα προσαρμόζουν ή διαμορφώνουν το πλαίσιο για τη χρήση τους (Lambert, 2002). Ο όρος χρησιμοποιείται επίσης για να αναφερθεί σε εκείνες τις λειτουργίες και τα χαρακτηριστικά των σχολικών βιβλίων που μπορούν να διευκολύνουν ή αντίθετα να επιβραδύνουν τη διαδικασία της μάθησης και επομένως επηρεάζουν τον τρόπο που χρησιμοποιούνται από τον εκπαιδευτικό μέσα στη σχολική τάξη.

Αν και διάφορες έρευνες εξέτασαν τη χρήση των σχολικών βιβλίων στις σχολικές αίθουσες, ο κεντρικός τους άξονας ήταν κυρίως η λήψη αποφάσεων από τον εκπαιδευτικό και το στυλ διδασκαλίας του (Alvermann, 1990_

Zahorik, 1991). Από τις έρευνες αυτές διαπιστώθηκε ότι το σχολικό βιβλίο επηρεάζει σημαντικά τη λήψη αποφάσεων του εκπαιδευτικού ο οποίος το χρησιμοποιεί, ώστε να παρέμβει με διαφορετικούς τρόπους στις συζητήσεις του με τους μαθητές ή ότι οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να έχουν ένα κυρίαρχο στυλ, όταν χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία, το οποίο έχει σχέση με τις αντιλήψεις και την ιδεολογία τους. Αυτές οι έρευνες ωστόσο δεν βοήθησαν ουσιαστικά, ώστε να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα βιβλία, όταν διδάσκουν ή πώς τα προσαρμόζουν προκειμένου να διδάξουν. Το κενό αυτό ώθησε τους ερευνητές να μελετήσουν τον τρόπο χρήσης των βιβλίων από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές εντός της σχολικής τάξης. Οι Horsley & Lambert (2001) επισημαίνουν ότι πολύ λίγες έρευνες σχετικά με το ζήτημα αυτό βασίζονται σε άμεση παρατήρηση του τρόπου χρήσης των βιβλίων από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές μέσα στις σχολικές τάξεις. Επίσης δεν έχει εξεταστεί επαρκώς ο τρόπος με τον οποίο οι μαθητές χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία μαζί ή και ανεξάρτητα από τους εκπαιδευτικούς. Τέλος, δεν έχει διερευνηθεί ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζει η παιδαγωγική γνώση του εκπαιδευτικού στη χρήση και την προσαρμογή των σχολικών βιβλίων κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας.

Το περιεχόμενο της παιδαγωγικής γνώσης

Με βάση τις αρχικές τοποθετήσεις του Shulman (1987), η παιδαγωγική γνώση περιεχομένου (ΠΓΠ) αποτελεί εξειδικευμένο κράμα περιεχομένου και παιδαγωγικής γνώσης που διακρίνει τον εκπαιδευτικό από τον ειδικό επιστήμονα του αντίστοιχου περιεχομένου. Η ΠΓΠ αποτελεί κατά τον Shulman (1987) υβριδική γνώση που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τους τρόπους μετασχηματισμού της διδακτέας ύλης (του περιεχομένου), ώστε να προσαρμόζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα ενδιαφέροντα, τις ικανότητες και τους γνωστικούς μηχανισμούς των ατόμων που αποτελούν τους αποδέκτες της διδασκαλίας. Η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου (Shulman, 1987) αναφέρεται στην επαγγελματική εξειδικευμένη γνώση που κατέχουν οι εκπαιδευτικοί σχετικά με τις έννοιες που οι μαθητές θεωρούν δύσκολες και τις στρατηγικές ή τα μέσα που χρησιμοποιούν, προκειμένου να τις διδάξουν. Αποτελείται από τρία κύρια συστατικά: α) τη γνώση του περιεχομένου της διδακτέας ύλης, β) τη γνώση σχετικά με τους μαθητές και τα χαρακτηριστικά τους και γ) τη γνώση σχετικά με το πλαίσιο του σχολείου, της κοινότητας και της σχολικής τάξης όπου λαμβάνει χώρα η μάθηση. Επομένως, η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου θα μπορούσε να οριστεί ως το σημείο

συνάντησης της επιστημονικής γνώσης του διδασκόμενου κλάδου με την παιδαγωγική γνώση (Ματσαγγούρας, 2006). Ως τέτοια αναφέρεται στη διαδικασία εμπλουτισμού και μετασχηματισμού της επιστημονικής γνώσης και τη μετατροπή της σε διδάξιμη σχολική γνώση που συγκροτεί τη διαδικασία αναπλαισίωσης της σχολικής γνώσης. Μεταξύ άλλων περιλαμβάνει τρόπους παρουσίασης του γνωστικού αντικειμένου οι οποίοι το κάνουν κατανοητό στους άλλους (γραφήματα, παραδείγματα, αναλογίες κ.τ.λ.) ή τη γνώση του τι κάνει την εκμάθηση συγκεκριμένων θεμάτων εύκολη ή δύσκολη. Τέλος, αναφέρεται και στη διδακτική προσέγγιση που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να διευκολύνουν τις διαδικασίες κατανόησης σε όλους τους μαθητές. Συνεπώς η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου είναι σχετική και αλληλοσυμπληρώνεται με τη διδακτική της χρήσης του σχολικού βιβλίου.

Οι εκπαιδευτικοί αποκτούν τη γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου, η οποία αποτελεί μια πολύ σημαντική διάσταση της παιδαγωγικής τους δεξιότητας, από τις διδακτικές τους εμπειρίες και την αλληλεπίδραση τους με τους μαθητές. Επομένως, η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου μπορεί να αποκτηθεί και πολλές φορές μοιράζεται στο πλαίσιο μιας επαγγελματικής κοινότητας, όπως αυτή που υπάρχει σε μια σχολική μονάδα. Αν και η διδασκαλία φαίνεται να είναι μια ατομική δραστηριότητα, η σχολική κουλτούρα είναι τόσο κυρίαρχη που η επαγγελματική γνώση του εκπαιδευτικού μπορεί να διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από τη γνώση που αποκτά και την πρακτική που παρατηρεί ο εκπαιδευτικός στο πλαίσιο μιας σχολικής μονάδας. Η επαγγελματική γνώση επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και από τα σχολικά βιβλία, εφόσον αυτά αποτυπώνουν τη γνώση που αναπτύχθηκε σε έναν επιστημονικό κλάδο. Η επιστημονική γνώση που περιέχουν τα σχολικά βιβλία είναι σημαντική για τους εκπαιδευτικούς και ιδιαίτερα για τους νεοδιόριστους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από το έντονο άγχος να επιβιώσουν επαγγελματικά στην πραγματικότητα της σχολικής τάξης και αισθάνονται πιο άνετα, όταν επιλέγουν να διδάξουν αυτό που συνήθως διδάσκεται, χρησιμοποιώντας μέσα και μεθόδους εγκεκριμένους και αναγνωρισμένους.

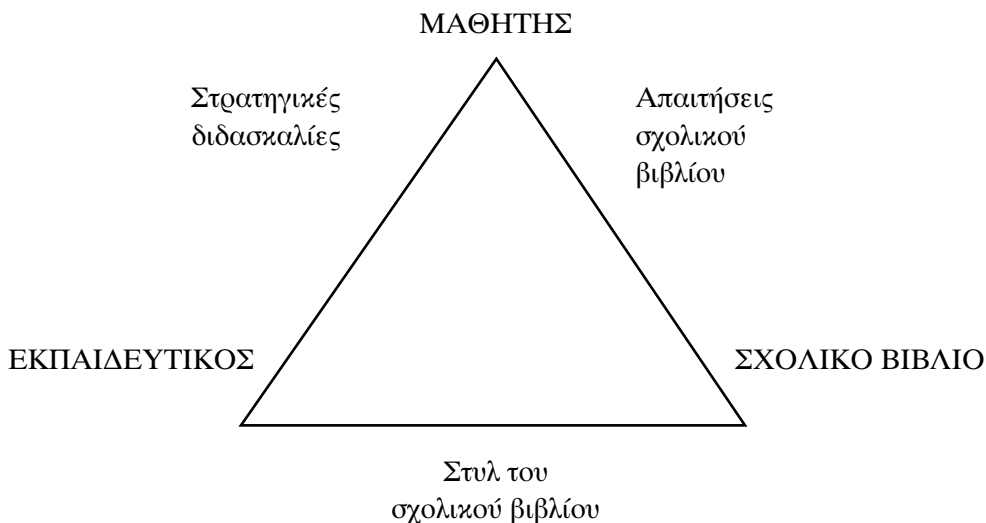
Η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου και η διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως η γνώση του παιδαγωγικού περιεχομένου και η διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοσχετίζονται. Ένα σημαντικό συστατικό της γνώσης του παιδαγωγικού περιε-

χόμενου είναι η αντίληψη που έχει ο εκπαιδευτικός για τις έννοιες που οι μαθητές θεωρούν δύσκολες. Σημαντικό όμως συστατικό της διδακτικής της χρήσης του σχολικού βιβλίου είναι η χρήση που μπορεί να κάνει ο εκπαιδευτικός αυτού του εργαλείου που προορίζεται να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν αυτές τις έννοιες, όπως επίσης και η γνώση που έχει ο εκπαιδευτικός σχετικά με τον τρόπο που θα το περιλάβει και θα το προσαρμόσει, ώστε να το χρησιμοποιήσει στη σχολική τάξη.

Ωστόσο, η συσχέτιση της γνώσης του παιδαγωγικού περιεχομένου και της διδακτικής της χρήσης των σχολικών βιβλίων δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα. Σε μία από τις λίγες μελέτες που υπάρχουν σχετικά με αυτό το ζήτημα (Peacock & Cleghorn, 2004) χρησιμοποιείται η έννοια της αλληλεπίδρασης εκπαιδευτικού-μαθητή και σχολικού βιβλίου για να οριστεί το πλαίσιο των μελετών που προορίζονται να διερευνήσουν τη χρήση των έντυπων και μη έντυπων μέσων στις σχολικές τάξεις όσον αφορά τον κλάδο των φυσικών επιστημών. Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές, στόχος των εκπαιδευτικών είναι να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν έννοιες και να αποκτήσουν συγκεκριμένες στάσεις και δεξιότητες, όπως αυτές καθορίζονται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Το σχολείο απαιτεί κάθε φορά όλο και περισσότερο οι μαθητές να συμμετάσχουν σε εξερευνησεις που προϋποθέτουν άμεσες εμπειρίες και έρευνες, τόσο μέσα στην τάξη όσο και έξω από αυτήν. Τα σχολικά εγχειρίδια κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών σχεδιάζονται με στόχο να στηρίξουν αυτές τις λειτουργίες. Ωστόσο ο τρόπος που χρησιμοποιούνται στην τάξη εξαρτάται αποκλειστικά από το περιβάλλον διδασκαλίας που δημιουργεί ο εκπαιδευτικός και το οποίο θα μπορούσε να αναπαρασταθεί, σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές, με το τρίγωνο: Εκπαιδευτικός-Μαθητής-Σχολικό Βιβλίο το οποίο απεικονίζει τις τρεις σχέσεις- κλειδιά που διαμορφώνονται στις σχολικές τάξεις. Σύμφωνα με τους Peacock και Cleghorn (2004), οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ εκπαιδευτικών, βιβλίων και μαθητών έχουν μεγάλη σημασία για ένα αποτελεσματικό περιβάλλον μάθησης, ενώ η επιλογή και η χρήση των σχολικών βιβλίων ερμηνεύονται από τις αλληλεπιδράσεις:

- της κατάρτισης των εκπαιδευτικών, των εμπειριών τους και των παιδαγωγικών τους προσεγγίσεων,
- των χαρακτηριστικών των μαθητών (γλώσσα, προηγούμενες ιδέες, φύλο και κουλτούρα) και
- των χαρακτηριστικών των διδακτικών μέσων (ποιότητα, απαιτήσεις που θέτουν στους μαθητές κ.τ.λ.).

Στις έρευνες που συμπεριλαμβάνονται στη μελέτη των Peacock και Cleghorn (2004), εξετάζεται το ζήτημα της διδακτικής της χρήσης των σχολικών βιβλίων και η αλληλεπίδρασή της με την παιδαγωγική γνώση. Για παράδειγμα, σε μια από αυτές τις έρευνες (Murila, 2004) διαπιστώθηκε ότι η έλλειψη της γνώσης του περιεχομένου του γνωστικού αντικειμένου είναι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν τον τρόπο που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί τα σχολικά βιβλία και άλλα διδακτικά μέσα στη σχολική τάξη.

Κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες και η διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων

Οι αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο των σχολικών βιβλίων και κατ' επέκταση με τον τρόπο που προσεγγίζονται σε ερευνητικό επίπεδο είναι αντίστοιχες με τον τρόπο με τον οποίο γίνονται αντιληπτά θεμελιώδη ερωτήματα της εκπαίδευσης, όπως είναι για παράδειγμα, η φύση της σχολικής γνώσης, η διαδικασία της μάθησης και ο ρόλος του εκπαιδευτικού και του μαθητή (Ματσαγγούρας, 2006). Ένα τέτοιο πλαίσιο θεώρησης του ρόλου των σχολικών βιβλίων, της χρήσης τους εντός της σχολικής τάξης και της ανάλυσής τους σε ερευνητικό επίπεδο θα μπορούσαν να αποτελέσουν οι κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες. Οι κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες στην εκπαίδευση προέρχονται από το έργο του

Vygotsky και των συνεργατών του, οι οποίοι επισημαίνουν ότι η μάθηση είναι μια διαδικασία κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ότι το άτομο μέσα από τη συνεργασία με άλλα άτομα αναπτύσσει ικανότητες και δεξιότητες που διαφορετικά θα βρίσκονταν σε λανθάνουσα κατάσταση εξέλιξης. Κατά τον Vygotsky, η νοητική ανάπτυξη είναι μια διαδικασία αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική διάσταση και το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται. Επομένως, δεν υπάρχει μαθησιακή δραστηριότητα έξω από το κοινωνικό, ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται. Κοινά σημεία των διαφόρων κοινωνικοπολιτισμικών θεωριών που απορρέουν από το έργο του Vygotsky είναι ότι: α) η γνωστική και κοινωνική εξέλιξη του παιδιού ενεργοποιείται ως ένα ξεδίπλωμα του δυναμικού του μέσω των αμοιβαίων σχέσεων του παιδιού με το κοινωνικό περιβάλλον και β) η γλώσσα και άλλα συμβολικά συστήματα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μάθηση και στη γνωστική ανάπτυξη.

Μια βασική έννοια των κοινωνικοπολιτισμικών θεωριών που συνδέει τη μάθηση με τη γνωστική ανάπτυξη είναι η ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης. Η ζώνη αυτή (*zone of proximal development*) (Vygotsky, 1978) αντιστοιχεί στην απόσταση ανάμεσα στο πραγματικό αναπτυξιακό επίπεδο, όπως αυτό καθορίζεται από την ανεξάρτητη επίλυση προβλημάτων, και στο επίπεδο δυνάμει ανάπτυξης, όπως αυτό καθορίζεται από την επίλυση προβλημάτων κάτω από την καθοδήγηση των ενηλίκων ή σε συνεργασία με πιο ικανούς συνομήλικους. Η γνωστική γέφυρα ή καθοδήγηση που προσφέρεται από τρίτους με περισσότερες ικανότητες, όταν δημιουργούνται ζώνες επικείμενης ανάπτυξης επιτρέπει στους εκπαιδευόμενους να εσωτερικεύσουν ή να αποκτήσουν ανώτερες δεξιότητες σκέψης και στοχασμού τέτοιες, όπως είναι η επίλυση προβλημάτων και η αυτορρύθμιση.

Η εσωτερική της σκέψης στη ζώνη επικείμενης ανάπτυξης υποστηρίζεται από το διαμεσολαβητικό ρόλο που διαδραματίζουν τα πολιτισμικά εργαλεία. Τα εργαλεία αυτά μπορούν να περιλαμβάνουν συμβολικά συστήματα, όπως είναι η ανάγνωση, η γραφή και τα μαθηματικά ή λογισμικά προγράμματα, σχολικά εγχειρίδια και άλλα διδακτικά μέσα. Προκειμένου η διδασκαλία και η μάθηση να είναι αποτελεσματικές, η χρήση αυτών των εργαλείων στη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης επηρεάζεται καθοριστικά από τον εκπαιδευτικό ή άλλους μαθητές που παρέχουν τη σκαλωσιά (*scaffolding*) για την κατάλληλη χρήση τους στη διαδικασία της μάθησης. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, η κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση της χρήσης των σχολικών βιβλίων στις σχολικές τάξεις δίνει έμφαση στο κατά πόσο οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία, προκειμένου να

δημιουργήσουν ζώνες επικείμενης ανάπτυξης, αναδεικνύοντας το διαμεσολαβητικό ρόλο, με τη βυγκοτσκιανή έννοια του όρου, που πρέπει να επιτελούν τα σχολικά βιβλία (Ματσαγγούρας, 2006).

Σύμφωνα με τον Vygotsky (1978) η μάθηση παράγεται στη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης και είναι σε αυτή τη ζώνη μέσα στην οποία η μάθηση συμβάλλει στην ανάπτυξη και την κατευθύνει. Η διαδικασία αυτή είναι σταδιακή. Όποια και αν είναι η δραστηριότητα στη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης, ο δάσκαλος ή ο ικανότερος συνομήλικος ενισχύει. Μέσω αυτής της ενίσχυσης η μάθηση αφυπνίζει διαφορετικές εσωτερικές διαδικασίες, που ενεργοποιούνται, μόνο όταν ο μαθητής αλληλεπιδρά με τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του και σε συνεργασία με τους συνομηλίκους του. Από τη στιγμή που αυτές οι διαδικασίες εσωτερικεύονται, αποτελούν πια μέρος της ανεξάρτητης εξέλιξης του μαθητή, όπως για παράδειγμα, όταν ο μαθητής μπορεί να χρησιμοποιήσει τα σχολικά βιβλία χωρίς τη διαμεσολάβηση του εκπαιδευτικού ή άλλων μαθητών και είναι ικανός να ολοκληρώσει επιτυχώς τις εργασίες που του ανατέθηκαν.

Μία άλλη θεωρητική προσέγγιση, η οποία επεκτείνει τη θεωρία του Vygotsky σχετικά με τη ζώνη της επικείμενης ανάπτυξης και στην περίπτωση μας αναδεικνύει το διαμεσολαβητικό ρόλο των σχολικών βιβλίων και της χρήσης τους στη σχολική τάξη, επισημαίνει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατοχυρώνονται ως μέλη μιας κοινότητας πρακτικής (Rogoff, 1994, 1998). Ο όρος κοινότητα πρακτικής αναφέρεται στην κοινωνικοπολιτισμική ομάδα που συνεργάζεται, προκειμένου να επιτύχει συναποφασιζόμενους στόχους μέσω της πραγματοποίησης συγκεκριμένων δραστηριοτήτων. Αν και οι πρακτικές μπορεί να διαφέρουν σημαντικά μέσα στις διαφορετικές κοινότητες, εκτιμώνται σε μεγάλο βαθμό από τα μέλη τους και παρέχουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγεται η μάθηση. Τα σχολεία και οι σχολικές τάξεις αποτελούν ένα συγκεκριμένο τύπο μιας κοινότητας πρακτικής, συχνά γνωστής ως κοινότητας μάθησης. Σε αυτές τις κοινότητες, οι μαθητές μιλούν σε συγκεκριμένες ακαδημαϊκές και επιστημονικές πρακτικές. Τα σχολικά βιβλία διαδραματίζουν έναν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή, καθώς στοχεύουν στην οικείωση του μαθητή με βασικές επιστημονικές έννοιες, όπως επίσης και με ένα συγκεκριμένο τρόπο σκέψης και παραγωγής επιστημονικής γνώσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα σχολικά βιβλία θεωρούνται σημαντικά πολιτισμικά εργαλεία μέσω των οποίων επιδιώκεται η οικείωση των μαθητών με επιστημονικές και ακαδημαϊκές γνώσεις, βοηθώντας τους εκπαιδευτικούς να διαμορφώσουν το πλαίσιο της στήριξης και της ενίσχυσης των μαθητών στη διαδικασία της μάθησης.

Από όσα αναφέρθηκαν είναι σαφές ότι οι σύγχρονες προσεγγίσεις όσον αφορά στον ρόλο των σχολικών βιβλίων είναι αντίστοιχες με την κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση της ανάλυσης και της χρήσης τους από τους εκπαιδευτικούς. Οι διαφοροποιημένες αντιλήψεις για τον ρόλο των σχολικών βιβλίων, όπως φαίνεται στον πίνακα 1, είναι στενά συνδεδεμένες με τη φύση της γνώσης, τη διαδικασία της μάθησης και τον ρόλο της διδακτικής παρέμβασης. Το παραδοσιακό παράδειγμα της παιδαγωγικής που κυριαρχούσε μέχρι πρόσφατα θεωρούσε τη μάθηση ως απόκτηση γνώσεων και αντίστοιχα τα σχολικά βιβλία θεωρούνταν κυρίως εργαλεία για τη μετάδοση γνώσεων και εστίαζαν στη μετάδοση πληροφοριών και στην απομνημόνευσή τους. Οι εκπαιδευτικοί και τα σχολικά βιβλία ήταν οι πρωταγωνιστές της γνώσης για τη δόμηση του μαθήματος της ημέρας τόσο για τους εκπαιδευτικούς όσο και για τους μαθητές. Στον βαθμό που οι εποικοδομιστικές θεωρίες αναγνώρισαν τη μάθηση ως οικοδόμηση της γνώσης, τα σχολικά βιβλία θεωρήθηκαν ως μία από τις πολλές πηγές γνώσης μέσα από τις οποίες οι μαθητές κατανοούν και διαχειρίζονται τα πληροφορικά δεδομένα, συμβάλλοντας στη στήριξη και καθοδήγηση στην πορεία των γνωστικών τους σχημάτων.

Σύμφωνα με τον Horsley (2007), όσο περισσότερο αναγνωρίζεται η σημασία της κοινωνικοπολιτισμικής ανάλυσης των σχολικών εγχειριδίων και της χρήσης τους στις σχολικές τάξεις τόσο αλλάζουν και οι αντιλήψεις μας για τον ρόλο των σχολικών εγχειριδίων. Είναι πιθανό ότι τα σχολικά εγχειρίδια θα γίνονται αντιληπτά κάθε φορά όλο και περισσότερο ως εργαλεία για τη μύηση των μαθητών στη γνώση και στην πρακτική των διαφόρων επιστημών, καθώς και ως βάση της σκαλωσιάς για μαθησιακές και διδακτικές εμπειρίες και για δραστηριότητες συνεργασίας μεταξύ των μαθητών.

Όλες οι έρευνες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα σχολικά βιβλία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μύηση των μαθητών σε ακαδημαϊκές και επιστημονικές πρακτικές. Οι έρευνες που έγιναν με άμεση παρατήρηση των εκπαιδευτικών στις σχολικές αίθουσες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν με πολύ διαφορετικούς τρόπους τα σχολικά βιβλία. Επομένως είναι αναγκαία η διεξαγωγή περισσότερων ερευνών που θα έχουν ως αντικείμενό τους τη διερεύνηση της πρακτικής που ακολουθείται στις σχολικές τάξεις, όσον αφορά στη χρήση των σχολικών βιβλίων. Οι έρευνες που επικεντρώνονται στην καταλληλότητα των σχολικών εγχειριδίων, όσον αφορά στο περιεχόμενό και τη δομή τους, αν και είναι σημαντικές, φαίνεται να αγνοούν τη σημασία της χρήσης τους από τους εκπαιδευτικούς.

Πίνακας 1 Διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με τα σχολικά βιβλία

<i>Λειτουργίες</i>	<i>Μετάδοση</i>	<i>Εποικοδομιστική</i>	<i>Κοινωνιοπολισμική</i>
<p><i>Εγχειρίδια διδασκαλίας και μάθησης</i></p> <p><i>Παράδειγμα: Σχολικά βιβλία</i></p>	<p>Πηγή πληροφοριών</p> <p>Βάση για μετάδοση</p> <p>Εξουσία της γνώσης</p> <p>Δομή ενός προγράμματος διδασκαλίας και μάθησης</p>	<p>Πηγή δραστηριοτήτων και αναζήτησης πληροφοριών</p> <p>Παρέχει πολλαπλές πηγές μέσα στο κείμενο για την οικοδόμηση της μάθησης από τον μαθητή</p> <p>Πολλαπλές πηγές για επιλογή από τον εκπαιδευτικό</p>	<p>Σκαλωσιά για μάθηση</p> <p>Βοηθά τους μαθητές στην οικοδόμηση της γνώσης και στην οικείωση με επιστημονικές πρακτικές</p> <p>Πηγή δραστηριοτήτων για αναζήτηση πληροφοριών</p> <p>Βάση για άμεση διδασκαλία</p>
<p><i>Μαθητής</i></p>	<p>Παιθητικός αποδέκτης πληροφοριών που παρέχονται μέσω των σχολικών εγχειριδίων</p>	<p>Ενεργητικός παράγοντας δραστηριοτήτων για αναζήτηση πληροφοριών από το εγχειρίδιο</p>	<p>Χρησιμοποιεί τα εγχειρίδια με άλλους μαθητές</p> <p>Συμμετέχει σε αυθεντικές δραστηριότητες επιστημονικών κοινοτήτων</p>

Πηγή: Horsley (2007)

<p>Εκπαιδευτικός</p>	<p>Αυθεντία στην κατοχή της γνώσης Διάδοση της κατάλληλης γνώσης</p>	<p>Δημιουργός περιβάλλοντος για ενεργητική μάθηση και αναζήτηση πληροφοριών</p>	<p>Συνεργάτης στη διαδικασία της οικείωσης Χρησιμοποιεί το βιβλίο για να συνδιαμορφώσει στόχους με τους μαθητές Χρησιμοποιεί τα βιβλία για να δημιουργήσει ζώνη επικείμενης ανάπτυξης για τους μαθητές Χρησιμοποιεί τα εγχειρίδια για να μνήσει τους μαθητές στη γνώση βασικών εννοιών των επιστημών</p>
----------------------	--	---	--

Οι διαφορετικές χρήσεις των σχολικών βιβλίων μέσα στις σχολικές τάξεις μπορούν να αναλυθούν σύμφωνα με την προσέγγιση των κοινωνικοπολιτισμικών θεωριών. Μια τέτοιου είδους προσέγγιση χρησιμοποιήθηκε από τους Horsley και Laws (1993), οι οποίοι διερευνήσαν τη χρήση των σχολικών βιβλίων με άμεση παρατήρηση μέσα σε σχολικές τάξεις, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο το πρόγραμμα TEXTOR (textbook observational record). Με τη βοήθεια του παραπάνω προγράμματος διερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούν στον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία, τις εργασίες που ανατίθενται από τους εκπαιδευτικούς, τους στόχους των εκπαιδευτικών, όταν χρησιμοποιούν τα διδακτικά εγχειρίδια, τον χρόνο χρήσης τους για τη διδασκαλία και τη μάθηση ή τον τρόπο που αυτοί τα χρησιμοποιούν, προκειμένου να εμπλέξουν τους μαθητές σε δραστηριότητες. Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές η διερεύνηση αυτών των θεμάτων παρέχει πληροφορίες σχετικά με το πλαίσιο που διαμορφώνει ο εκπαιδευτικός για την πραγματοποίηση των δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν τη χρήση του σχολικού βιβλίου και τη διαμεσολαβητική χρήση τους μέσα στη σχολική τάξη. Άλλα ζητήματα που διερευνήθηκαν είναι η συνεργασία του εκπαιδευτικού με τους μαθητές, η συνεργασία των μαθητών μεταξύ τους, η καθοδήγηση του εκπαιδευτικού και η προσαρμογή των διδακτικών μέσων από τον εκπαιδευτικό για τις ανάγκες της τάξης του.

Η έρευνα καταδεικνύει ότι υπάρχουν πολλές διαφορές όσον αφορά στον τρόπο που οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία και συγκεκριμένα διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές μεταξύ νεοδιόριστων και πιο έμπειρων εκπαιδευτικών. Για παράδειγμα, από την έρευνα διαπιστώνεται ότι οι νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί παρείχαν στους μαθητές πολύ λιγότερη καθοδήγηση από τους πιο έμπειρους εκπαιδευτικούς, όσον αφορά στη χρήση των σχολικών βιβλίων και ότι η φύση της καθοδήγησης αυτής διέφερε σημαντικά. Ειδικότερα, στις σχολικές τάξεις που δίδασκαν νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί δινόταν λιγότερη έμφαση σε διδακτικές και μαθησιακές στρατηγικές που καθοδηγούσαν τους μαθητές στη χρήση του σχολικού εγχειριδίου και την αποκωδικοποίηση των γλωσσικών και δομικών χαρακτηριστικών του. Επίσης, οι ερευνητές επισημαίνουν ότι οι νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί έδωσαν πολύ λιγότερη έμφαση σε σχέση με τους πιο έμπειρους εκπαιδευτικούς στη χρήση των σχολικών εγχειριδίων ως πολιτισμικών εργαλείων. Ενώ ο έμπειρος εκπαιδευτικός χρησιμοποίησε το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων για να μυήσει τους μαθητές σε επιστημονικές πρακτικές, οι νεοδιόριστοι εκπαιδευτικοί τα χρησιμοποίησαν ως πηγές δραστηριοτήτων και ασκήσεων για τους μαθητές. Επίσης, φαίνεται ότι οι πιο έμπειροι εκπαιδευτικοί προωθούσαν σε μεγαλύτερο βαθμό μέσω των σχολικών βιβλίων την ομαδοσυνεργατική μάθηση.

Τα δεδομένα αυτά υποδηλώνουν ότι πιθανότατα οι πιο έμπειροι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τα σχολικά βιβλία με τέτοιο τρόπο, ώστε να προωθούν τη μάθηση μέσω της ζώνης επικείμενης ανάπτυξης σε αντίθεση με τους λιγότερο έμπειρους εκπαιδευτικούς. Σύμφωνα με τον Horsley, οι διαφορές αυτές μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι η χρήση των σχολικών εγχειριδίων σχετίζεται με την παιδαγωγική γνώση και τη διδακτική εμπειρία των εκπαιδευτικών, μια σχέση που θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω. Συνεπώς, όλες οι έρευνες αποδεικνύουν ότι τα σχολικά εγχειρίδια είναι σημαντικά εργαλεία των εκπαιδευτικών μέσα στις σχολικές αίθουσες και ότι οι εκπαιδευτικοί, όπως επίσης και οι μαθητές, παίζουν ένα διαμεσολαβητικό ρόλο όσον αφορά στη χρήση τους στις σχολικές τάξεις.

Επίλογος

Στόχος της παρούσας εργασίας ήταν να επισημάνει την αναγκαιότητα της περαιτέρω ανάπτυξης του ερευνητικού κλάδου που αφορά στη διδακτική της χρήσης των σχολικών βιβλίων. Όπως αναφέρθηκε, τα σχολικά βιβλία είναι εργαλεία μάθησης και διδασκαλίας και επομένως καθορίζουν αποφασιστικά, κυρίως στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, το περιεχόμενο της σχολικής γνώσης, τις διδακτικές δραστηριότητες που αναπτύσσει ο εκπαιδευτικός και τις μαθησιακές δραστηριότητες που αναπτύσσουν οι μαθητές. Από την άλλη πλευρά, η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας έδειξε ότι τα σχολικά βιβλία χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές τους. Αναγνωρίζοντας τον διαμεσολαβητικό ρόλο που πρέπει να επιτελούν τα σχολικά βιβλία, σύμφωνα με τις κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες που αναφέρθηκαν, κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση της χρήσης τους από τους εκπαιδευτικούς και των αποτελεσμάτων της στη μάθηση. Όπως επισημάνθηκε, αν και σε πολλές περιπτώσεις το σχολικό βιβλίο στην πράξη αντικαθιστά το ίδιο το Αναλυτικό Πρόγραμμα (Ματσαγγούρας, 2006), ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που θα έχει τον τελικό λόγο όσον αφορά στη χρήση του μέσα στη σχολική τάξη. Επομένως, όσο σημαντικές και να είναι οι έρευνες που επικεντρώνονται στην αξιολογική ανάλυση του περιεχομένου και της δομής των σχολικών βιβλίων, όσον αφορά στον διαμεσολαβητικό ρόλο που επιτελούν στη μάθηση, φαίνεται να αγνοούν τη σημασία της διαμεσολαβητικής χρήσης τους από τους εκπαιδευτικούς. Λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη σχετικών ερευνών στη χώρα μας και την εισαγωγή των νέων διδακτικών πακέτων, θεωρούμε ότι είναι αναγκαία, πέραν της κριτικής αξιολόγησής τους, η διερεύνηση της χρή-

σης τους μέσα στις σχολικές τάξεις και η σχέση της με την παιδαγωγική γνώση και τη διδακτική εμπειρία των εκπαιδευτικών, έχοντας ως πλαίσιο θεώρησης τις κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίες που αναφέρθηκαν.

Βιβλιογραφία

- Alverman, D. (1990). Teacher-Student Mediation of Content Area Texts. *Theory into Practice*, 27, 142-147.
- Anderson, R. M., & Tomkins, G. S. (1983). *Understanding materials: Their role in curriculum development. A discussion guide*. Vancouver: University of British Columbia, Faculty of Education, Centre for the Study of Curriculum and Instruction.
- Horsley, M., & Laws, K. (1993). Textbooks Aren't Terrible. Textbook Use in the Classroom: The Gap between Theory and Practice. *Australian Teacher Education Association Conference*, July, Perth: Australia.
- Horsley, M., & Lambert, D. (2001). The Secret Garden of Classroom and Textbooks. In M. Horsley (Ed.), *The Future of Textbooks? Research about emerging trends* (pp 8-24). TREAT: Sydney.
- Horsley, M. (2007). Didáctica del uso de libros de texto: un análisis sociocultural. In *Primer seminario internacional de textos escolares*. Santiago de Chile: Ministerio de Educación (Διαθέσιμο on <http://portal.textosescolares.cl/imagen/File/site/SITE.pdf>, προσπελάστηκε στις 2/12/2009).
- Lambert, D. (2002). Textbook pedagogy. In M. Horsley (Ed.), *Perspectives on textbooks* (pp. 18-33). TREAT: Sydney.
- Ματσαγγούρας, Η. (2006). Διδακτικά εγχειρίδια: Κριτική αξιολόγηση της Γνωσιακής, Διδακτικής και Μαθησιακής Λειτουργίας τους. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, 7, 60-92.
- Μπονίδης, Κ. (2005). Διαδικασία και κριτήρια αξιολόγησης των σχολικών βιβλίων. Στο Πρακτικά Συνεδρίου *Διδακτικό Βιβλίο και εκπαιδευτικό υλικό στο σχολείο: Προβληματισμοί, Δυνατότητες, Προοπτικές*, Θεσσαλονίκη, 106-119.
- Murilla, B. (2004). Use of science textbooks in Kenyan classes. In A. Peacock & A. Cleghorn (Eds), *Missing the meaning* (pp. 121-132). New York: Palgrave Macmillan.
- Peacock, A., & Cleghorn, A. (Eds) (2004). *Missing the meaning*. New York: Palgrave Macmillan.

- Pingel, F. (1999). *UNESCO guidebook on textbook research and textbook revision*. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung.
- Rogoff, B. (1994). Developing Understanding of the Idea of Communities of Learners. *Mind, Culture and Activity*, I, 209-229.
- Rogoff, B. (1998). Cognition as a collaborative process. In W. Damon (Ed-in-chief), D. Kuhn & R. Siegler (Eds), *Handbook of child psychology Vol 2* (5th edition) (pp. 679-744). New York: Wiley.
- Shulman, L. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review*, 15 (2), 1-22.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zahorik, J. (1991). Teaching style and textbooks. *Teaching and Teacher Education*, 7, 185-196.